

Партійно-політична система України перед викликами сучасності

Анатолій ПАВКО,
доктор історичних наук,
професор, лауреат премії
імені М. С. Грушевського НАН України,
відмінник освіти України

24

Партійно-політична система, яка зазнала еволюційних змін протягом 20 років незалежності України, – це традиційно-політична структура, що є результатом стійких зв'язків і взаємовідносин політичних партій та їхніх модифікаційних утворень, організацій, громадсько-політичних об'єднань і рухів як між собою, так і з державою та іншими інститутами влади. Необхідно також відрізнити термінологічне поняття «партійна система» чи «партійно-політична система» від терміна «багатопартійність», під яким потрібно розуміти лише функціонування певної кількості партій, а не їхню взаємодію.

Уперше партійно-політичні системи виникли на теренах України в Східній Галичині та Наддніпрянщині на межі XIX і XX століть. На цьому потрібно особливо акцентувати, позаяк у новітніх політологічних виданнях формування багатопартійності в Україні безпідставно віднесено до початку XIX століття [11, с. 218].

До їхнього складу належали як українські, так й інонаціональні угруповання: партії, товариства, об'єднання. Так, партійно-політична система, яка сформувалася в австрійській Україні наприкінці XIX – початку XX століття, налічувала 10 національних партій та організацій. До складу партійно-політичної системи російської України входило понад 20 українських партій і організацій. У ролі інонаціональних партійно-політичних утворень виступали відповідно російські (30) та польські (4) політичні партії й об'єднання. Ця специфіка структури партійно-політичних систем України віддзеркалювала дуалізм національного партійного життя наддніпрянських і галицьких українців [5, с. 385].

Історичний досвід свідчить, що перші вітчизняні політичні партії, які виникли на межі XIX–XX століть, відіграли вирішальну роль у національному самоутвердженні українців, стали могутнім ферментом політичної структуризації громадянства. Логічним завершенням процесів політичної емансипації українців у Росії та Австро-Угорщині, виходу національних рухів на політичну арену було формування партійно-політичних систем на Наддніпрянщині та в Галичині. Їх виникнення й становлення стало важливою ознакою модерніза-

ції громадянського життя в цих краях, його еволюції в напрямі європейських демократичних тенденцій.

Вироблення програм політичних реформ, постійне їх удосконалення та корегування, наявність організаційної мережі, соціальної бази проведення громадської діяльності, визначення стратегії і тактики вільного руху, перманентна внутрішньополітична боротьба й політичне співробітництво українських партій є сутнісними характеристиками національних угруповань як суб'єктів партійно-політичних систем у Східній Галичині та на Наддніпрянщині наприкінці XIX – початку XX століття [5, с. 384].

Розвинена партійна система є однією з характерних рис плюралістичної демократії. Саме партії, які намагаються реалізувати власні програмні положення, є базовим структурним елементом партійно-політичної системи модерного суспільства. Не арифметична кількість партій, а їхня боротьба та взаємодія є лакмусовим папірцем наявності чи відсутності життєздатності партійної системи. Наприклад, зарубіжний політолог Д. Рей, відкидаючи помилкові трактування певними дослідниками партійної системи як простої суми партій, основною її ознакою визначає суперництво між «партіями в рамках конкретного політичного режиму, який надає політичним партіям унікального значення». Згідно з науковим підходом відомого західного дослідника Дж. Сарторі, «партійна система – це система взаємних впливів, які виникають у результаті суперництва між партіями» [10, с. 89].

Сучасне концептуальне розуміння поняття «партія» бере початок з праць відомого англійського теоретика консерватизму Е. Берка. Згідно із запропонованим ним визначенням «партія – це стійке об'єднання людей, яке намагається спільними зусиллями на основі власних загальних принципів служити загальнонаціональним інтересам». «Політичні партії, – зазначив він, – є необхідним елементом вільної держави» [2, с. 11].

Слід зазначити, що в XIX–XX століттях викристалізувалися три основні підходи до сутнісного розуміння й аналізу політичних партій як суспільного феномену. Це, зокрема, доктринальний підхід, який базується на ліберальних світоглядних засадах, відповідній політичній традиції, згідно з якою партії являють собою групи людей, ідеологічно пов'язані між собою (Б. Констан). Натомість марксистська концепція (К. Маркс і Ф. Енгельс, В. Ленін) була втіленням класового підходу й пов'язувала виникнення та функціонування партій з класовим представництвом; нарешті представник інституціонального підходу розглядають партію як політичний інститут, що діє в царині політичної системи (Дж. Брайс, М. Вебер, Р. Міхельс, М. Острогорський, М. Дюверже). Ці вчені розробили основи наукового розуміння політичних партій, базовий понятійно-категоріальний апарат майбутньої партології [6].

Фундаментальною працею «Політичні партії» (1951 р.) Моріс Дюверже не тільки продовжив, а й систематизував і вивів загальні формули з досліджень із політичної соціології,

Подвиги шахтарок

День шахтаря, який відзначають в останню неділю серпня, вважається святом чоловіків. Імена знаменитих вибійників, які вже стали легендами, не забуті й сьогодні. А от про подвиги жінок-шахтарок згадують нечасто.

підготовлених його попередниками, видатними мислителями та інтелектуалами кінця XIX – початку XX століть. М. Дюверже вперше в історії світової політичної думки порушив питання про безпосередній зв'язок між партійною та парламентською, партійною та електоральною системами, зміг подолати ідеологізований підхід до вивчення партій та партійних систем, зосередивши увагу на аналізі зв'язків, відносин, які формувалися як усередині партії, так і в процесі її взаємодії з соціальним середовищем. Підкреслимо, що М. Дюверже розглядає партії як головні дійові особи політичного конфлікту в демократичному суспільстві. Вони посідають ключове місце в боротьбі за владу, організують її, надають їй цілеспрямованого характеру та залучають до неї величезні маси населення. М. Дюверже звертає увагу й на те, що конфліктність у партійних системах має різні форми: від жорсткого протистояння до політичних компромісів, формування блоків, союзів. На його думку, характерною рисою партійної боротьби в рамках багато-партійності є суперництво ідей, доктрин [9, с. 113].

На думку М. Дюверже, багатопартійна система визначається не так кількістю партій, як можливістю кожної з них за позитивних підсумків загального голосування брати участь у формуванні органів державної влади. Відсутність партій-лідерів призводить до того, що після втручання в боротьбу за місця в парламенті декількох партій жодна із них не має істотної переваги. Тому для багатопартійної системи характерною є політика союзів, альянсів, блоків, які забезпечують тимчасову угоду про співпрацю між партіями, що необхідна для формування уряду, створення коаліції в парламенті [9, с. 117].

Визначення партійної системи, запропоноване М. Дюверже, вважається класичним у політичній теорії. Він усебічно обґрунтував висновок про те, що партійна система – це форми та умови співіснування партій у певній державі. Отже, партійна система – це система відносин між політичними партіями. Проте, на його думку, партійна система в змістовному вимірі не є тотожною сумі партій, що конкурують на політичній арені. Саме зв'язки між політичними партіями визначають характер партійної системи як окремого політичного явища. Тому партійна система – це, з одного боку, статична конфігурація національних політичних партій на виборчому чи парламентському рівні, а з другого – динамічний характер взаємних зв'язків між партіями, визначених насамперед їхньою боротьбою за голоси виборців та публічне становище в контексті потенційної можливості здійснювати державну політику.

Партійна система є детермінантою функціонування всієї політичної системи і передусім її інституціональної підсистеми, яка, в свою чергу, потребує таких політичних інститутів, як сама партійна система, форма політичного правління, функціональні суб'єкти державно-політичної влади (законодавчої, виконавчої, судової), виборча система тощо.

Акцентуючи увагу на актуальності дослідження проблем формування та еволюції політичних партій і партійної системи в Україні, слід вказати насамперед на важливість глибинного, філософського осмислення сутності діяльності численних партійних угруповань. За даними Міністерства юстиції України, станом на 1 січня 2011 року в країні налічувалося 185 партій, тоді як 2001 року їх було лише 109, а 2008 року – 125 [4, с. 397].

Підкреслимо, що наявність в Україні значної кількості партій не є індикатором виникнення в ній розвинутої демократії, реального політичного плюралізму. Проте, діючи в одному правовому полі й керуючись єдиним законодавством, політичні партії можуть представляти спектр політичних інтересів суспільства [1, с. 10].

У щорічному Посланні Президента України В. Януковича до Верховної Ради України в 2011 році, зокрема, наголошується, що основним викликом для країни в суспільно-політичній сфері є необхідність синхронно продовження курсу реформ і розширення їхньої соціальної бази, збереження позитивних тенденцій підвищення дієздатності органів влади та зміцнення демократичних інститутів. Дієва відповідь на цей виклик неможлива без підвищення рівня довіри в суспільстві,

Ініціатором руху переходу жінок

на підземні роботи стала шахтарка Ніна Кузьменко. Вона виконувала до трьох норм, організувала комсомольсько-молодіжну жіночу бригаду, яка постійно перевиконувала виробничий план. У грудні 1943 року (після зльоту жінок-гірників) на Донбасі поширився рух з організації бригад вибійниць. Горлівчанка Марія Гришутіна насправді повторила рекорд Олексія Стаханова: почала з півтори норми й закінчила з приголомшливим результатом – 11,5 норми (чоловічої!). На відміну від Стаханова (який працював відбійним молотком), в її руках було лише кайло. Стаханову допомагала ціла група кріпильників, а дівчині – лише батько-інвалід Семен Гришутін.

Біля витоків створення перших жіночих бригад стояла й легендарна баба Королиха – Євдокія Федорівна Корольова. Вона народилася ще 1879 року, розпочала трудову діяльність на шахті № 30 селища Рутченкове, працювала на ній 17 років вибійницею породи, плитовою, лампоносом, відкатницею вагонів. У 1941 році евакуювалася в Караганду, де три роки трудилася на шахті № 20-біс вагонницею. На той час їй уже виповнилося 63 роки! Повернулася на батьківщину, де продовжувала роботу на шахті. Мала шахтарський стаж 75 років! Після отримання звання «Почесний шахтар СРСР» вийшла на пенсію у 87 років. Померла у віці 102 роки (28 січня 1981 року).

Остаточо з підземних робіт жінок вивели лише в 1966 році. Чому про це мовчать сьогодні? Історія жінок-гірників практично відсутня. Тож, мабуть, час віддати їм належне. Адже факти річ уперта: у воєнні й повоєнні роки на підземних роботах у шахтах Донбасу працювало близько 80% жінок – близько 250 тисяч шахтарок. Мабуть, «За відновлення вугільних шахт Донбасу» нагороджено 46300 осіб, більшість із них – шахтарки.

Після Сталінградської битви Державний комітет оборони ухвалив постанову «Про відновлення вугільних шахт Донбасу». А виконувати її довелося жінкам: вони працювали по пояс у холодній воді, розчищали двори підірваних шахт від завалів, відкачували воду, відновлювали шахтні стволи й підступи до вугільних пластів, готували очисні вибої до роботи. Жіночі ударні бригади вибійниць добували стільки вугілля, скільки необхідно було для фронту.

«Жінки орудували зовсім старою технікою: обушками, напівлежачи, на боці. Спробуйте помаhati цією важкою довбнею. Бутчиці закладали породу вироблений простір. Перелопачували, знову-таки – навлежачки, одну норму, а це ж шість тонн! Породу має лежати щільно, щоб і сірниковка коробка не пролізла. Як ці тендітні дівчата виконували по дві, три, а подеколи й десять чоловічих норм? І не було новітніх механізованих комплексів у лаві, вони з'являються набагато пізніше», – пригадує гірник Юрій Іванов.

зокрема, довіри до органів та інститутів влади [4, с. 28].

Згідно з численними соціологічними опитуваннями, партії на одному з останніх місць серед інститутів, яким виборці висловили довіру.

Систематичний соціологічний моніторинг «Українське суспільство», здійснений Інститутом соціології НАН України протягом 2004–2010 років, засвідчив укр. низькі якісні показники суспільної активності населення. Так, 83 відсотки громадян України не є учасниками жодної громадської, політичної організації чи руху [4, с. 29]. За соціологічними даними 2002 року в Україні негативно ставилися до політичних партій – 61,7 відсотка населення, позитивно – лише 7,3 відсотка. Для порівняння: у 1994 році зазначені показники становили відповідно – 67,1 та 2,8 відсотка [7, с. 317].

Проте всупереч песимістичному прогнозу політичні партії не тільки пристосувалися до нових історичних обставин, зокрема, до умов постіндустріального, постмодерного світу, а й не втратили своєї провідної ролі в політичних процесах. На думку авторитетних представників вітчизняної політичної думки, як ринкова модель економіки, так і партійна модель демократії, що ґрунтується на плюралізмі політичних сил та конкурентній боротьбі за державну владу, належать до фундаментальних цінностей сучасного цивілізованого світу [8, с. 1–2].

За роки незалежності українське суспільство пройшло складний шлях від абсолютної монополії однієї партії, яка намагалася керувати розвитком процесів у всіх сферах суспільного життя, до реальної політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, утвердження основних засад багатопартійної системи.

На відміну від розвинених країн, українські політичні партії ще не стали впливовими політичними утвореннями, які спиралися б на реальні інтереси та потреби найширших верств населення. Натомість, як засвідчує політична практика, більшість із партійних угруповань об'єдналися навколо харизматичних особистостей з метою реалізації вузькопартійних інтересів. Слід вказати також, що сучасна політична система побудована на домінуванні кланів-партій чи так званих політичних холдингів, котрі через систему влади розробляють і реалізують механізм узгодження міжкланових домовленостей. Доводиться констатувати і такий факт – практично жодною з українських партій не висунуто конструктивної, всебічно обґрунтованої загальносуспільної ідеї, яка могла б об'єднати націю та визначити чіткі пріоритети державотворчого процесу.

Зауважмо також, що становлення багатопартійності в Україні ускладнюється проблемами і внутрішньопартійного, і позапартійного характеру. По-перше, це організаційний дисбаланс внутрішньої структури, гі-

пертрофовані амбіції й егоцентризм лідерів, внутрішньопартійні чвари, ідеологічна аморфність, невиразність політичних програм тощо.

По-друге: низький рівень політичної культури суспільства загалом, нерозвиненість ринкових відносин і соціально-економічна криза; слабкість демократичних традицій і відсутність демократичної свідомості у значної частини громадян країни [1, с. 10].

Використовуючи запропонований Дж. Сарторі варіативний характер класифікації багатопартійної системи – поміркованого й поляризованого плюралізму, зазначимо, що в нашій країні багатопартійність за всіма ознаками розвивається саме в рамках системи поляризованого плюралізму. На наше переконання, в умовах чітко окресленої поляризації політичних сил в Україні не активно пропагований ліберальний центризм, а саме соціал-демократичні цінності мають стати політичним буфером, політико-ідеологічним фундаментом для подальшої консолідації суспільства. Вважаємо, що з точки зору перспектив суспільного розвитку Україна має гостру потребу в конструктивній соціал-демократичній альтернативі, яка є важливим елементом формування стабільної партійно-політичної системи. Це завдання є тим паче актуальним з огляду на те, що суспільні потреби в Україні, як і в інших державах перехідного типу, значно поступаються потребам індивідуумів, тобто розподіл ресурсів громадянського суспільства, яке лише формується, відбувається з глибоко ліберальним ухилом. Водночас соціал-демократичний компонент практично ігнорується. Наприклад, за індексом людського розвитку ООН – 90 відсотків національних ресурсів в Україні належать приватному сектору й лише 10 відсотків – державі [12, с. 13]. Обмежена ресурсна база громадянського суспільства, що перебуває на стадії формування, гальмує процес помітного впливу політичних партій на політичну систему суспільства, спричиняє гіпертрофовану багатопартійність, наявну нині в Україні. Значна частина партій функціонує як своєрідні бізнес-проекти, створені з залученням бюрократичного апарату для розв'язання корпоративних проблем, лобювання групових інтересів, а не розробки та впровадження стратегічних концепцій розвитку держави й суспільства [3, с. 15].

Сьогодні в Україні немає ознак наявності розвинутої та потужної партійної системи. Погоджуємося з точкою зору експертів, які вважають, що, маючи зовнішні формальні атрибути, більшість партій характеризувалися незначною чисельністю, відсутністю сталого електорату та сильних зв'язків із ним, невиразністю організаційної побудови. Майже всі політичні партії не мають програмно-ідеологічних наста-

нов, які насправді відтворювали б інтереси основних соціальних груп. Діяльність багатьох партій значною мірою підпорядкована політичному обслуговуванню потреб партійних лідерів і функціонерів, фінансово-промислових груп, а також певних прошарків адміністративно-господарського апарату.

Перед партійно-політичною системою України постали такі виклики: монополізація партійної системи двома різнополюсними політичними мегасилами, що створює загрозу узурпації державної влади, «партизація» системи державного управління, зменшення суспільного впливу на формування державної влади. Серед загальних рис партійної системи України, що істотно не змінилися й значною мірою репрезентують стан її розвитку, варто зазначити неформованість політичного класу; відсутність партійно-політичної традиції як політичного феномену; нереалізованість партій як ідеологічних інститутів; невиконання українськими політичними партіями традиційних для партійних систем демократичних країн функцій (виховання нової еліти, забезпечення соціальної комунікації тощо) [13, с. 26–27].

Виокремлюючи позитивні та негативні тенденції розвитку новітньої партійно-політичної системи України, з'ясовуючи рівень її здатності адекватно реагувати й гідно відповідати викликам сучасного суперечливого світу, варто враховувати й такі її прикметні риси: посилення взаємодії партій із опорними соціальними групами, формування стратегії вибору власного електорату; наявність «розриву» між партійним керівництвом і масами, слабкі менеджерські засади внутрішньопартійного управління; існування суперечностей між стратегічними цілями й тактичними засобами; дефіцит у партійних ланках фахових управлінських кадрів; недостатня фракційна діяльність окремих політичних партій в органах представницької влади країни; збереження політичного популізму в електоральних кампаніях, відсутність конкретних ефективних механізмів реалізації власних програмних засад [7, с. 251].

Указуючи на такі основні недоліки партійної системи України, як «лідерський» характер партій, ідеологічна несталість, відсутність регулярної інституційної активності, зосередження насамперед на періодичному виконанні електоральних завдань різного рівня, слід наголосити, що суспільні очікування демонструють гостру потребу в оновленні спектру політичних сил, появи нових політичних проектів.

Одним із кризових явищ політичної модернізації України сталаבודה партійної системи за західним зразком без критичного розуміння його сутності. Наприклад, складно заперечувати позитивний характер

такої ознаки електорального процесу у країнах західної демократії, за дотримання якої партії практично не мають шансів залишитися при владі в разі невиконання пунктів власної програми [14, с. 28].

До ознак кризи партійної системи України можна віднести й те, що конфлікти між політичними акторами мають не програмно-ідеологічний, а особистісний характер і пов'язані переважно з рівнем оцінки компетенцій та здібностей щодо виконання державницьких завдань у разі здобуття влади.

У цьому контексті варто наголосити, що для забезпечення політичної стабільності й консолідації українського суспільства вітчизняній партійній системі потрібні сильні політичні партії, які спроможні створити протидію так званім групам тиску, забезпечити політичну автономію партії від різних груп бізнес-еліти.

Отже, для трансформації та оптимізації партійно-політичної системи України, забезпечення відповідності кращим європейським політичним традиціям, ефективності реагування на виклики сучасності важливим, на наш погляд, є методологічне осмислення головних партіологічних доктрин, узагальнення й використання в діяльності національних партій вітчизняного та зарубіжного досвіду формування й функціонування партійних угруповань, розробка ними інноваційних політичних програм і проєктів, які сприяли б глибокій системній модернізації країни та суспільства. Першочерговим викликом для новітньої вітчизняної партійно-політичної системи є подолання партіями п'ятивідсоткового бар'єра та адаптація до змішаної системи виборів відповідно до ухваленого Верховною Радою виборчого закону України.

Джерела

1. Барановський Ф. Партійна система України: необхідність оптимізації // Віче. – 2004. – № 7. – С. 10–12.
2. Гонюкова Л. В., Максимець Б. М. Суспільно-політичні об'єднання: теорія і практика: Навч.-метод. посіб. для вищ. навч. закл. – К.: Генеза, 2009. – 240 с.
3. Максимець Б. М. Політичні партії як чинники формування та реалізації стратегії державної політики: Автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл. – Х., 2006. – 20 с.
4. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2011. – 432 с.
5. Павко А. І. Повчальний досвід вітчизняної історії: Політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби. – К.: Плянди, 2002. – 552 с.
6. Павко А. Моріс Дюверже – засновник сучасної партіології. – Віче. – 2010. – № 13. – С. 28–31.
7. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: Монографія / М. І. Панов (кер. авт. кол.); За заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна. – Х.: Право, 2008. – 320 с.
8. Примуш М. В. Політичні партії: механізми інституціоналізації і структурної трансформації: Автореф. дис. ... д-ра політ. наук. – Львів, 2003. – 35 с.
9. Пушкарёва Г. В. Партии и партийные системы: концепция М. Дюверже // Социально-политический журнал. – 1993. – № 9–10. – С. 111–119.
10. Рагозин Н. П. Развитие партийной системы Украины // Политические исследования. – 2004. – № 1. – С. 89–100.
11. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. – Львів: Астролябія, 2005. – 366 с.
12. Стаценко О. С. Партії і партійні системи у сучасному демократичному процесі: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – Сімферополь, 2004. – 17 с.
13. Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К.: НІСД, 2009. – 655 с.
14. Україна в 2010 році: Щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К.: НІСД, 2010. – 528 с.

Люди і бджоли

19 серпня на Преображення Господнє (Яблучний Спас, або Другий Спас) українські бджоларі відзначають День пасічника.

Коли почалася історія українського бджільництва, точно не береться сказати ніхто. Відомо, що давньоруський князь Ігор (після затвердження договору з Царградом) разом з іншими дарами підніс візантійським послам віск, а його дружина Ольга – цілий медовий караван із 40 посудинами (з медом і воском). У ті часи мед і віск були справжньою валютою: продукти бджільництва обмінювали на золото, срібло, коштовні прикраси та шовк.

Сама історія бджільництва поділяється на декілька періодів. Спочатку мед і віск забирали з лісового дупла, попередньо закуривши бджіл. Пізніше виникло так зване бортне бджільництво: пасічник видовбував у дереві штучне дупло (борт) і чекав, поки його заселять бджоли. Згодом розвинулося колодне бджільництво: дупло видобували в колоді й закріплювали на дереві.

1814 року засновник культурного бджільництва Петро Прокопович винайшов перший у світі рамковий вулик. Відтоді пасічник міг підняти дашок вулика й подивитись, як працює матка, чи є там розплід, чи треба підгодувати комах і чи не завелися серед них шкідники. У різні періоди робили вулики з соломи, глини, металу й навіть скла. Проте найпопулярнішою конструкцією залишається рамковий вулик із дерева.

Сьогодні на кожного українця припадає 1,2 кілограма меду на рік (загалом – 60–70 тисяч тонн) – це друге у світі місце після Австрії. Але часто цей мед «з'їдають» лише на папері, бо він зберігається в пасічника, який не може реалізувати свою продукцію. А тим часом і мед, і ще понад 30 лікувально-профілактичних препаратів бджільництва лікують десятки захворювань.

Навіть повітря у вулику, яке виділяє бджолина сім'я, має лікувальні властивості, і його можна використовувати для інгаляцій. Для цього робиться відповідний шланг від 3–5 вуликів: дихати можна в кімнаті, у спеціальній масці або навіть над бджолиною сім'єю (але треба поставити сітку, щоб не було прямого контакту з бджолами).

До речі, між людиною і бджолою можна проводити безліч аналогій. Робочі бджоли мають свої функції: вигодовування розплоду, перенесення нектару, бджолиного пилку, підтримання температури. Такої раціональності, логіки в діях, праці на одну мету, відповідальності в сім'ї, взаємозв'язку поколінь людському суспільству треба ще дуже багато вчитися.

В. К.

